भेषजं निद्रा सद्यः प्राणहराणि षट् चाष्टक्यनीतिसारः वृद्धि स्त्री वृध–क्तिन् । १समृद्धौ २अभ्युदये मेदि० ३सम्पत्तौ ४अनूरुहे च । वृध–कर्त्तरि क्तिच् । ५औषधिविशेषे शब्दशब्दे १४४७ पृ० तल्लक्षणादि द्रष्टव्यम् ।

(वीरन्द) हृद्रोगविशेषे तन्निदानादि भावप्र० उक्तं यथा "तत्र हृद्रोगनिदानं संख्याञ्चाह "दोषास्रमेदोमूत्रान्त्रैः संवृद्धैः सप्तधा गदः । मूत्रान्त्रजावपनिलाद्वेतभेदस्तु केवलः । वृद्धिं करोति कोष्ठस्थः फलकोषाभिवाहिनीम् । कृच्छ्रा रुद्गतिर्वायुर्धमनीः सञ्चरन्निनीः । तत्र वातिकमाह "वातपूर्णदृतिप्रख्यो रूक्षो वातादृतरुक्" । अत्रेतरुक् अत्रेभदर्थे नञ् । तेन स्वल्पादपि विप्रकृष्टात् कारणात् रुक् पीड़ा यत्र सः । अथ पैत्तिकमाह "पक्वोदुम्बरसङ्काशः पित्ताद्दाहोष्मपाककात्" । दाहः अभ्यन्तरः कृष्णा वह्निस्तप्तता । अथ श्लैष्मिकमाह "कफाच्छीतो गुरुःस्निग्धः कण्डूमान् कठिनोऽल्परुक्" । अथ रक्तजमाह "कृष्णस्फोटावृतः पित्तवृद्धिलिङ्गश्च रक्तजः" । कृष्णस्फोटावृत इति पैत्तिकोद्भवः । मेदोजमाह "कफवन्मेदसो वृद्धिर्मृदुस्नाबफलोपमः" । नीलवर्णुकः । मूत्रजमाह "मूत्रधारणशीलस्य मूत्रजः स तु गच्छतः । अम्भोभिः पूर्णदृतिवत् क्षोभं याति सरुङ्महः । मूत्रकृच्छ्रमधः कुर्यात् सञ्चलन् फलकोषयोः" । सञ्चलन् फलकोषयोरधः मूत्रकृच्छ्रं मूत्रेण व्यथां कुर्यादित्यर्थः । अथान्त्रवृद्धिमाह "वातकोपिभिराहारैः शीततोयावगाहनैः । धारणैरध्वभाराध्वविषमाङ्गप्रवर्त्तनैः । क्षोभणैः क्षोभितोऽन्त्रेण क्षुद्रान्त्रावयवं यदा । पवनो विगुणीकृत्य स्वनिवेशादधो नयेत् । कुर्याद् वङ्क्षणसन्धिस्थो गन्त्रग्रामं श्रवद्यु तदा" । धारणम् अवस्थितस्य वेगस्य । प्रेरणम् अनुपस्थितस्य वेगस्य प्रेरणम् । विषमाङ्गप्रवर्त्तनं वक्रत्वेनाङ्गमोटनम् । अन्यानि क्षोभणानि बलवद्विग्रहकठारधनुराकर्षणादीनि तैः क्षोभितः सन्दुष्टः सञ्चालितः पवनः यदा क्षुद्रान्त्रावयवं विगुणीकृत्य स्वनिवेशादधो नयेत् । तदावङ्क्षणसन्धिस्थः अन्त्रवृद्धिरोगः । तस्यावस्थामाह ।"उपेक्षमाणस्य मरुद्वृद्धिमाधानरुक् सम्भमतीव कुर्यात् । प्रपीड़ितोऽन्तःस्वनवान् प्रयाति प्रध्मापयन्नेति पुनश्च सूक्ष्मम् । तत्राधानसुदरे रुग् वृद्धयोर्मुष्कयोः सम्भो गात्रे तद्युक्तां कुर्यादित्यर्थः । भोजोऽप्याह "अन्त्रं विगुणमादाय वातो नयति वङ्क्षणम् । वङ्क्षणात् तद्बलायुक्तं फलकोषं प्रपद्यते" इति । स सुक्ष्मवृद्धिरोगः अन्त्रः उदरे प्रध्मापयन् आगमनमार्गं निरुद्धं कुर्वन् एति आयाति । अथासाध्यमाह स कीदृक् स्यादित्याकाङ्क्षायामाह "यस्यान्त्रावयवास्त्रेधो सम्भवोर्वातसङ्गवात् । अन्त्रवृद्धिरसाध्योऽयं वातवृद्धिसमाह्वयः" । वातवृद्धिसमाह्वयतिरिति योऽन्त्रवृद्धिरोगः साऽसाध्या वातवृद्धिसमाह्वयतिः" । अन्त्रवृद्धिशब्दे २०८ पृ० सुश्रुतोक्तं उदयम् नीतिलयादि त्रिवर्गान्तर्गते ७वर्गघटकपदार्थे "त्रयः स्यानन्तु वृद्धिश्च त्रिवर्गो नीतिवेदिनाम्" अमरः । "त्रिवर्गः त्रिक पथोदुर्गं सेतुः कुञ्जरबन्धनम् । कच्चाकरवनादान सैन्यानाञ्च विनाशनम्" । एतेषामष्टानामन्यतमस्य त्रयं स्यान वृद्धिश्चेत्यर्थः । टकान्तरे (वृद्ध) वृद्धिस्वरूपभेदादिकं वीरभि० उक्तं यथा नारदः "वृद्धिस्तु त्रिविधा प्रोक्ता यज्ञेऽन्यैः प्रकीर्त्तिता । षड्विधाऽन्यैः समाख्याता तत्त्वतस्तां निबोधत" इति । षड्विधा मे इति क्वचित् पाठः तत्र मे मते । तान् प्रकारान् स एवाह "कायिका कालिका चैव चक्रवृद्धिश्चतोऽपरा । कारिता सप्रियाप वृद्धिर्भोगलाभश्चतथैव चेति" । एतेषां स्वरूपमाह "कायिका कर्मसंयुक्ता मासपाद्या तु कालिका । वृद्धेर्वृद्धिश्चक्रवृद्धिः कारिता ऋणिना कृता । प्रत्यहं गृह्यते या तु शिखावृद्धिस्तु सा स्मृता । गृहात्तोषः फलं क्षेत्राद् भोगलाभः प्रकीर्त्तितः" इति । कायिका कर्मसंयुक्ता यत्र दत्तकीलतस्य गवाश्वादेर्दोहनवाहनादिकं कर्म वृद्धित्वेन परिकल्पितं तत्र सा कायिकेत्यर्थः । तथा च व्यासः "दोह्यवाह्यकर्मयुता कायिका समुदाहृतेति" । मद्गरत्ने तु भोग्याधिवया स्थापितस्य यो दोहनवाहनादिकर्मरूपैर्भोगस्तत्फलिका या वृद्धिः सा कायिकेत्युक्तम् । मासपाद्या तु कालिका प्रतिमासं लभ्या या वृद्धिः सा कालिकेत्यर्थः । "प्रतिमासं चवली या वृद्धिः सा कालिका मतेति" नारदवचनात् । वृद्धेर्वृद्धिश्चक्रवृद्धिः । वृद्धेरपि प्रतिमासं मूलभावेन पुनर्वृद्धिरित्यर्थः । "वृद्धेरपि पुनर्वृद्धिश्चक्रवृद्धिरुदाहृतेति" नारदवचनात् । कारिता ऋणिना कृता । ऋणिनाऽधमर्णेन स्वेच्छया कृता वृद्धिः कारितेत्यर्थः । "वृद्धिः सा कारिता नाम यर्णिकेन स्वयं कृतेति" नारदवचनात् । अधमर्णकारितैव वृद्धिर्देया नोत्तमर्णकारिता तथा च बृहस्पतिः "ऋणिकेन तु या वृद्धिरधिका सम्प्रकल्पिता । आपत्कालकृता नित्यं टातव्या सा तु का-